

NEKATERI ASPEKTI VKLJUČEVANJA V ARGENTINSKO DRUŽBO SKOZI PRIZMO IZSELJENSKE KORESPONDENCE

Miha ZOBEC¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Nekateri aspekti vključevanja v argentinsko družbo skozi prizmo izseljenske korespondence

Članek obravnava nekatere aspekte priseljevanja primorskih Slovencev v argentinsko družbo, kot so se kazali skozi izseljensko korespondenco. Temelji na osebnih izkušnjah migracijskega procesa, kot so ga doživeli člani družine Vrabec iz Pliskovice na Krasu in nekateri drugi vaščani. V ospredju članka so osebni vidiki vključevanja v argentinsko družbo, pri čemer je izpostavljeno tako vzdrževanje vezi, ki so jih stkali na domačih tleh (s sorodniki, prijatelji, širšo »vaško skupnostjo«), kot vzdrževanje stikov s tistimi, ki so ostali doma.

KLJUČNE BESEDE: izseljevanje, Argentina, fašizem, korespondenca, migracijske mreže

ABSTRACT

Some Aspects of Integration into Argentinian Society through the Perspective of Emigrant Correspondence

The article deals with some aspects of immigration of Littoral Slovenes into Argentinian society as they unfolded through immigrant correspondence. It is based on personal accounts of the migration process as it was experienced by the members of the Vrabec family from the village of Pliskovica on the Karst and some other villagers. The article emphasizes personal perspectives of integration into Argentinian society, focusing on maintaining bonds that were made at home (in the framework of relatives, friends, and the wider "village community"), as well as maintaining contacts with those who remained at home.

KEY WORDS: emigration, Argentina, fascism, correspondence, migration networks

UVOD – PISMA KOT VIR PREUČEVANJA SELITVENIH IZKUŠENJ, DOPOLNITEV K DOSEDANJIM RAZPRAVAM

V pričujočem članku predstavljam izseljevanje primorskih Slovencev in njihovo vključevanje v novo, argentinsko družbo, kot se to kaže skozi pisemsko korespondenco. Gre za osebne izkušnje izseljenskega procesa, kot so ga doživeli pripadniki družine Vrabec, dekle in poznejša soproga enega od njiju, ter nekateri drugi prebivalci vasi Pliskovica na Krasu (vas na poti med Sežano in Novo Gorico). Izseljevanje

¹ Prof. zgodovine in sociologije, mladi raziskovalec; Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor; miha.zobec@gmail.com.

v času med svetovnimi vojnami, ki je predmet prispevka, je historiografija tradicionalno obravnavala z nacionalno-političnega zornega kota, pri tem pa prezrla pomembne silnice, ki so delovale na ravni manjšega okolja, kot je bila vaška skupnost, kot tudi na ravni subjektivnega vedenja posameznika. Ob upoštevanju omenjenih parametrov postane izseljevanje veliko kompleksnejši proces.

Raziskovalci migracij so spoznali, da uveljavljene migracijske teorije ne pojasnjujejo zadovoljivo kompleksnosti migracijskega fenomena. Problem, ki se je pri teorijah migracij pojavil, je, da te ne zmorejo pojasniti, zakaj se za migriranje odloči tako malo ljudi in zakaj se je v migracijskih gibanjih v zgodovini selila le manjšina prebivalstva, medtem ko je večina ostala doma. Arrango poudarja, da bi morale teorije zato upoštevati tudi negibnost oziroma tiste sile, ki vplivajo na to, da se ljudje namesto za selitev odločijo ostati doma. Tak pogled predpostavlja, da bi morali večjo pozornost posvetiti družinskim tipom, sorodstvenim sistemom in socialnim strukturam na splošno (Arrango 2000: 293).

Namesto ukvarjanja z »valovi« in s »tokovi« migracij se zgodovinarji migracij danes ukvarjajo z dejavnostjo moških in žensk, ki si skladno z družbenimi omejitvami in možnostmi prizadevajo za uresničitev življenjskih načrtov. Fokus je usmerjen proti specifičnim posameznikom, ki so izhajali iz točno določenih regij in so se za selitev odločili v posebnem življenjskem trenutku (Harzig, Hoerder 2009: 3–4). Prav analiza korespondence nam lahko pomaga pri interpretaciji izkušenj posameznih migrantov, ki so jih študije migracijskih procesov velikokrat prezrle. Ob pomoči osebne korespondence lahko preučimo ravnanje selivca kot individuuma. Pred nas stopi posameznik, sicer nikoli neodvisen od svojega okolja, a vendarle posameznik, ki jasno vleče življenjske poteze in svoje izkušnje beleži.

Večji ali manjši ostanki zapisanega so v pomoč zgodovinarjem, ki za raziskovanje preteklosti ne morejo uporabiti vprašalnikov, intervjujev, opazovanja z udeležbo ali podobnih kvalitativnih metod, kot jih uporabljajo njihovi sociološki kolegi (Baily, Ramella 1988: 2). Pisma izseljencev so povečini del dokumentov populacije, ki običajno ni zapustila vidnejših pisnih sledov in jo je zato historiografija do nedavnega prevečkrat puščala ob robu pomembnega dogajanja oziroma jo je obravnavala kot amorfno množico. Zanimanje za individualnost t. i. malih ljudi se je prebudilo šele v zadnjih desetletjih (Verginella 2004: 7). V nasprotju z gradivom državnih institucij, ki nam omogoča pogled na ravnanje ljudi z vidika državnih organov, lahko s pomočjo epistolarnega gradiva pridobimo neposredni vpogled v doživljanje sveta »navadnih ljudi« in tako lahko namesto v zgodovino pisju uveljavljenega pogleda »od zunaj« uporabimo »pogled od znotraj«. ¹ Kljub temu da so izseljenska pisma povečini del zapisov »neukega« prebivalstva, lahko vsaj za naš primer zapišemo, da so se akterji izražali dovolj jasno in razločno, da lahko razumemo njihove zapise, čeprav so pisali v narečju. Skromna šolska izobrazba in nepoznavanje slovenskega zbornega jezika sta najbrž pripomogla k temu, da je njihovo pisanje bliže ustni kulturi kot pa pismenemu izražanju. ²

Dopisovanje je ponovno povežalo razdruženo družino in vzpostavilo most med tistimi, ki so se soočali z vključevanjem v novo družbo, in onimi, ki so doma preživljali čas intenzivnega zgodovinskega dogajanja. Na ta način se izražajo subjektivne razsežnosti migracijskih procesov, in prepoznavanje te plati je ena med najbolj dragocenimi prednostmi, ki jo prinaša analiza izseljenske korespondence (Baily, Ramella 1988: 4). Pisma migrantov (namenjena družinskemu krogu in ožjim prijateljem) so predvsem osebne na-

1 Franzina govori tudi o »drugačni zgodovini«, ki naj bi jo pisali prav s pomočjo uporabe dokumentov 'ljudskega pisanja' (scrittura popolare). Velik del zgodovino pisja je namreč temeljil na uporabi gradiva vrhnjih plasti družbe ali državnih institucij in je zato zanemarjal nižje družbene sloje ali pa jih obravnaval zgolj kot nevidne množice. Uporaba gradiva 'podrejenih slojev' (classi subalterni) prinaša tudi drugačno zgodovino pisje, saj je slika, ki jo dobimo z uporabo tovrstnih virov, precej drugačna od tiste, ki jo prinaša raba uveljavljenih virov, torej virov državnih institucij. Omogoča nam vpogled v zgodovinsko dogajanje s perspektive množičnih slojev – med takimi viri pa so prav izseljenska pisma (Franzina 2000 [1994]: 22–23).

2 Franzina trdi, da so pisma migrantov bliže ustni kot pa pisni kulturi (treba pa je vedeti, da je v svojem delu uporabil pisma kmetov iz Furlanije in Veneta, poslana med letoma 1876 in 1902) in uporablja izraz »pisma nepismenih«. Italija, zlasti v nekaterih pokrajinah, je imela dolgo tradicijo ljudskega ustvarjanja, tudi na področju književnosti. Vpliva tovrstnih del na pisanje pisem ni mogoče ne enostavno pojasniti ne zanemariti (ibid.: 25–26).

rave in dokumentirajo vezi družinske solidarnosti, močnih čustvenih in siceršnjih povezav med tistimi, ki so odšli, in onimi, ki so ostali doma (Drnovšek 2004: 118). V tovrstni korespondenci le redko srečamo opise kakega družbenega ali političnega dogajanja, želja piscev je v večji meri ta, da vzdružuje in utrjuje s selitvijo prekinjene vezi. Pisec natančno ve, kaj prejemnik od njega pričakuje, zato se ne izraža vselej s čisto jasnimi stavki in zahtevami, temveč veliko stvari zanemarlja ali zamolčuje, saj so obema stranema medsebojne obveznosti povsem jasne (Thompson 2000 [1978]: 121). Te obveznosti so namreč temeljile na težnji po ohranjanju medsebojnih odnosov tudi za ceno ločenosti več tisoč kilometrov (Milharčič Hladnik 2009: 37). Pisma pa ne dokumentirajo samo vztrajnih osebnih in družinskih vezi, marveč govorijo tudi o vraščanju v tkivo neke nove stvarnosti, o odnosih z drugimi družbenimi skupinami na področju imigracije, o stikih in življenju izseljenčeve matične skupnosti v novem svetu ter o širših mentalnih in družbeno-kulturnih spremembah, ki jih doživljajo tako izseljenec v novem okolju kot domačini v rojstnem kraju. Pismo je pač ogledalo človekove notranjosti, in čeprav je napisano kot izraz osebnega doživljanja, govori o mnogočem, le prebiti se je treba skozi na videz nepomembne drobce in zamolčane zgodbe.³

Pisma so torej neprecenljiv vir za raziskovanje osebnih izkušenj migracijskega procesa, vendar to še vedno ne pomeni, da jih lahko uporabljamo brez vsakršnega kančka dvoma. Kritičnost je tudi pri rabi epistolarnega gradiva nujna, velikokrat celo še bolj kot pri analizi običajnega arhivskega gradiva, saj pogosto ni mogoče vedeti, v kakšnih okoliščinah je bilo pismo napisano. Nepoznavanje pisca in razmer, v katerih je pisal, lahko ohromi našo raziskavo, zato je treba dobro in temeljito spoznati tako njegovo osebnost kot širše razmerje med njim in naslovnikom ter svetom, v katerem sta delovala. Pri tem sta nam lahko v pomoč ustna zgodovina, uporaba drugih, dodatnih virov ter preostala strokovna literatura. Priporočljivo je tudi, da korespondenca obsega obe plati izkušnje (torej tistih, ki so odšli, in onih, ki so ostali doma) in je razpeta skozi daljši časovni lok. Pri migrantski korespondenci je namreč velikokrat tako, da so ohranjena le pisma z ene strani, tako da imamo pred sabo enostransko izkušnjo in ne obeh plati selitvenega procesa (Drnovšek 2004: 116).

Pred raziskovalca, ki se loteva omenjenega problema, se prav tako zarisuje vprašanje reprezentativnosti. Pisma migrantov nikakor ne morejo biti reprezentativna v smislu znanstvene uporabe v polju družbenih znanosti, saj nikoli ne moremo vedeti, kaj se je dogajalo s tistimi, ki pisem niso pisali.⁴ Raziskovalci danes poudarjajo, da je vsak pisec pisma reprezentativen ali nereprezentativen na toliko različnih ravneh – po starosti, kraju izvora, družbenem okolju, izobrazbi, poklicu, finančnem položaju, bivališču, osebnosti, zakonskem stanu, da je vprašanje reprezentativnosti odvisno od raziskovalnega aspekta. Namesto poudarjanja reprezentativnosti bi se morali vprašati, kako tipična so izseljenska pisma glede na raziskovalno vprašanje (Helbich, Kampthoefner 2006: 50).

Težko je tudi ugotoviti, kako točna oziroma preverljiva so bila dejstva v pismih. Poleg tega je vsaka zbirka nepopolna in ne moremo vedeti, koliko pisem je bilo poslanih med deželo prihoda in krajem odhoda. Kljub temu pa lahko ponovno zapišemo, da so za zgodovinarja pisma, ki se razprostirajo skozi daljši časovni lok in zajemajo korespondenco obeh strani, izjemen vir, ki nam omogoča vpogled v subjektivne izkušnje akterjev, vendar to še ne pomeni, da jih lahko beremo povsem nekritično.

3 Podobno kot za ustno zgodovino bi lahko tudi za pisma izseljencev zapisali, da se veliko informacij skriva prav tam, kjer bi jih najmanj pričakovali. Trenutke molka in bežno navajanje podatkov, ki nimajo prave povezave z neposrednim vprašanjem, bi lahko primerjali s fragmenti zamolčanega, namignjenega ali v pismih le posredno omenjenega. Pisma nam tako lahko povedo veliko več od tistega, kar je neposredno očitno, prav tako se lahko pri ustni zgodovini dokopljemo veliko globlje od enostavnih dokumentarnih odgovorov na vprašanja. Molke je prav tako del diskurza, saj predstavlja točko tistega, kar je pred zvokom in po njem. Je torej še vedno območje »besede«. Spominjanje, molk in pozaba so po interpretaciji Luise Passerini različne sestavine istega procesa (Passerini 2008: 231–257).

4 Hibe družboslovnega preučevanja korespondence ne bi bilo mogoče nadomestiti z znanstveno rigoroznostjo in zahtevami po togem upoštevanju znanstvenih kriterijev, trdi Herbert Blumer. To bi namreč ohromilo raziskavo in na koncu privedlo do razvrednotenja študije. Namesto tega predlaga, da se v raziskavo vključi tiste migrante, ki se zavedajo raziskovanih dejanj (Blumer 1979).

Če je bila zamisel socialnih zgodovinarjev o preučevanju migracije s stališča besed samih migrantov navzoča že pri začetkih raziskovanja, se je pozornost v zadnjem času usmerila še k drugim vprašanjem. Z razvojem družbenih znanosti je naraslo zanimanje za lingvistično preučevanje korespondence, veliko pozornosti se je začelo namenjati izražanju spolne identitete oziroma temu, kako se ta oblikuje skozi procese pisanja in branja. Pisma so postala uporabna tudi pri transnacionalni analizi migracij, ki si je prizadevala pojasniti sodobna migracijska gibanja in najti alternative teorijam asimilacije. Migrante ta perspektiva razume kot sočasne udeležence v dveh družbah, pri čemer si velikokrat prizadevajo za ravnotežje med izkoriščanjem ekonomskih priložnosti v deželi priselitve in zvestobo izvorni družini, ki jih emocionalno, mentalno in fizično veže na (nekdanjo) domovino (Elliot, Gerber, Sinke 2006: 11). Do podobnega sklepa o identiteti izseljencev sem prišel tudi sam, ko sem na podlagi pisemskega gradiva preučeval vključevanje primorskih izseljencev v argentinsko družbo in vzdrževanje stikov z domačim svetom. Več o njihovih identitetnih izbira in vzdrževanju stikov z domačimi v nadaljevanju prispevka.

ZGODOVINSKO OZADJE DRUŽINE VRABEC (Z DOMAČIM IMENOM BETNI)

Glavni akterji zgodbe,⁵ ki sledi v nadaljevanju, so Albin, Franc in Milka, ki so se preselili v Argentino, Zorislava (Zora) Knez, ki je odšla za svojim fantom Marjanom v Francijo, ter Jože in Milka, brat in sestra Albina in Franca, ki sta prejemale pisma svojih družinskih članov iz dežele na drugi strani oceana in Francije.

Albin je bil po poklicu čevljar, za odhod v Argentino se je odločil leta 1927, še istega leta mu je sledilo dekle, Emilija (Milka) Širca iz sosednega zaselka Kosovelje. V zakonu, ki sta ga pozneje sklenila v Argentini, nista imela otrok. Franc je doma opravljal priložnostna dela, začel je kot kovač, z vrstniki je hodil na dnino, prodajal drva, nazadnje pa je dobil delo v tržiški ladjedelnici. Po služenju vojaškega roka je sledil Albinu in se odpravil v Argentino, kjer pa je po dobrem desetletju še mlad umrl (leta 1940). Zora je opravljala delo šivilje, v Francijo pa se je preselila na pobudo Marjana Kneza, ki je že živel tam, se je pa pogosto mudil na počitnicah na domačem Krasu. Med korespondenco je ohranjenih petnajst pisem iz Argentine (dve od Franca, sedem od Milke iz Kosovelj, pet od Albina), kar najbrž ni prav veliko, a se razprostirajo skozi precej dolg časovni lok – skorajda od prihoda v novo deželo pa vse do konca sedemdesetih let, ko je Albin umrl. Zbirka pisem, ki jih je iz Francije poslala Zora, je v časovnem razponu nedvomno skromnejša, obsega le obdobje od konca šestdesetih pa do konca sedemdesetih let in šteje devet pisem. Središče moje pozornosti bo usmerjeno v analizo pisem iz Argentine, pisma iz Francije pa bom uporabil za poudarjanje določenih vidikov ohranjanja in krepitve družinskih vezi, kar je bil ne nazadnje tudi cilj dopisovanja. Žal se pisma od doma niso ohranila, zato bom za boljše predstavitev ozadja uporabil nekatera pisma in zgodbe drugih vaščanov, saj je bilo veliko Pliskovljanov močno povezanih tudi daleč od svojega doma v Argentini. Tako bomo lahko spoznali tudi posamezne dimenzije razvoja skupnosti onkraj oceana. Pisma ne bodo analizirana v strogo kronološkem smislu, temveč bo v ospredju obravnavo posameznih problemov, ki pa jih bom razvrstil po časovnem vrstnem redu, kar bo omogočalo razumevanje dogajanja in sprememb skozi čas.

Iz pisemskega gradiva jasno izžareva neformalna socialna mreža, stkana med člani družine in njenimi sorodniki. Mreža je močno vplivala na vse faze migracijskega procesa – od odločitve za migracijo, naseljevanja v argentinskem okolju, iskanja skupnih načinov bivanja s sovaščani v letih po naselitvi,

5 Zgodovinsko ozadje družine navajam po neobjavljenih spominskih zapisih Jožeta Vrabca (tipkopisa z naslovoma Vrabčevo gnezdo in Življenje trnova pot – spomini; tipkopisa hrani avtor pričujočega besedila). Literatura o izseljevanju iz Julijske krajine v tem času je dokaj obsežna, glej npr.: Kalc 1996: 23–60, 1997: 193–214, 2000; Kacin Wohinz 1995: 23–31; Sjekloča 2004; Purini 2000: 171–190 idr.

vzpostavljanja društvenih aktivnosti in iskanja delovnega mesta. Najbrž ni imela tako odločilnega pomena kot v primerih, kjer je šlo za individualno in družinsko specifičnost selitve. Ker pa je vsaka selitev sama po sebi individualno dejanje, čeprav je lahko umeščena v nek selitveni val, pomembnosti socialne mreže tudi v našem primeru ne moremo oporekati.

NASELITEV IN ZAČETKI ŽIVLJENJA V ARGENTINI

Francevo pismo se začne z osebnim doživljanjem in utemeljevanjem družinskih vezi, nato pa nadaljuje opisovanje družbenih razmer v Argentini:

Že dolgo časa je minilo od kar vam nisem nič pisal zato je sedaj vam moram spisati par vrstic. V začetku teh mojih vrsticah vam pošiljam na tisoče pozdravov in poljubov. Saj mi ne boste zamirili kjer vam nisem toliko časa pisal saj sem spisal že več pisem pa poslal jih nisem kjer si sem mislil kaj vam bom slabosti kjer sam znam da jih imaste zadosti tako sem jih rajši raztrgal (F. Vrabec 2. 7. 1929).

Pismo ni bilo napisano takoj po prihodu v novo deželo, vendar dovolj dobro odslikuje začetke življenja v tej južnoameriški državi. Argentina je po prvi svetovni vojni precej spremenila podobo imigraciji prijazne, ekonomsko prosperitetne in dokaj liberalne države. Že pred vojno so se med številno migrantsko populacijo začele pojavljati socialistične in anarhistične ideje. Leta 1919 je izbruhnila splošna stavka in razširile so se demonstracije, ki pa jih je vlada krvavo zatrla. Ob sedemsto smrtnih žrtvah in več kot dva tisoč ranjenih se je dogodek zapisal v zgodovino kot »La Semana Tragica« oziroma »tragični teden« (Sáenz Quesada 2001: 461). V dvajsetih letih je družba s političnim populizmom, z uvajanjem patriotskih mitov prek šolskega sistema, obveznim služenjem vojaškega roka in s praznovanjem »domovinskih praznikov« postajala vse bolj homogena, v isti sapi pa tudi bolj konfliktna. Priseljenci so se začeli vključevati v politične dejavnosti in posegati po višjih mestih v industrijskih obratih in tudi na drugih delovnih položajih (Devoto 2003: 364).

Ekonomija je bila po prvi svetovni vojni nekoliko uspešnejša, a ni uspela doseči predvojnega uspeha, ko se je argentinsko gospodarstvo po nekaterih kazalcih uvrščalo med najboljše na svetu (Sjekloča 2004: 47). Kljub navidezni uspešnosti je bilo bogastvo v predvojni Argentini neenakomerno razporejeno in veliko imigrantov ni uživalo blaginje (Devoto 2003: 309). Mirna in razmeroma ugodna dvajseta leta so se z gospodarsko krizo leta 1929 dokončno iztekla. Večina primorskih priseljencev, med drugim tudi pisec našega pisma, je prišla leta 1928, ko se je čas neobremenjenega življenja poslavljal in sta bila kriza ter z njo prvi vojaški udar praktično že pred vrati.

Franc je v Argentino, tako kot večina priseljencev, prišel s pomočjo mreže znanstev. Odločil se je poskusiti srečo v Argentini, kjer ga je čakal brat Albin, oba pa sta vstopila v stvarnost, ki se ni prav močno razlikovala od domače. Res je, da sta se znašla na povsem novih tleh, na katera ni stopil nihče od njunih prednikov, vendar je bil prostor, kamor sta prišla, napolnjen s sovaščani in z drugimi znanci. Naselila sta se v »najemniških sobah« (conventillos) na Paternalu, kjer je svojo pot začela večina Slovencev (poleg v okrajih Colegiales in Chacarita), ki je v tistih časih prišla v Argentino (A. M. E. Y. »Triglav« 1981: 44). »Naši so bili najbolj prjatlji s Planinkni in s Tomškovmi« (J. Vrabec 7. 9. 2006), je v intervjuju pojasnil Jože Vrabec tesne stike, ki sta jih njegova brata negovala tudi na tujem. V hiši Tomškovih⁶ se je vsako nedeljo zbralo

6 Od družine Tomškovih se jih je v Argentino izselilo pet: Ernest, Leopolda, Olga, Avgust in Marija. Olga se je že v Pliskovici poročila z Avguštinom iz družine Matijevih in je ob svojem odhodu s seboj vzela tudi svojega otroka, Silvo. Na začetku so še vsi živeli v skupnem bivališču v soseski Paternal. Avguština Stolfca, Olgin mož, prav tako iz Pliskovice, je sodeloval pri organizaciji prve slovenske šole v Argentini in najbrž tudi v Južni Ameriki. Šola in pevski zbor, ki je nastal v naselju Villa Devoto, pomenita začetek vzpostavljanja društva Naš dom (A. M. E. Y. »TRIGLAV« 1981: 44–45).

veliko Pliskovljanov. Skupno bivališče v soseski Paternal je tako postalo prizorišče druženja in igranja tombole, znane družabne igre, ki je bila razširjena že v Pliskovici.⁷

V prvih letih po prihodu so vezi vaške skupnosti še vedno pletle trdne stike med njenimi člani. Franc in Albin sta naletela na razvito mrežo domače solidarnosti, ki pa nikoli ni bila tako homogena in enotna, kot so jo želeli naši sogovorniki predstaviti ali kot bi lahko razbrali s površinskim branjem pisem. Vas ni bila nikoli srečna »Gemeinschaft«, sredobežne tendence v obliki nesporazumov zaradi različne socialne pripadnosti, sporov posesti, preprirov in nesoglasij so bile vedno del njenega funkcioniranja, prav tako kot je bila to težnja k enotnosti.

Družina Betni je izhajala iz vrst kajzarjev, in čeprav se zdi, da je sklepala zaveznitva z vsemi vaščani, ni tako. Pozorno je treba prisluhniti le namignjenim besedam Jožeta, ki je svoje stike z eno premožnejših pliskovskih družin in njenimi dekleti takole opredelil:

Jaz sem že dvoril dekletom takrat, kaj je bilo, sedemindvajsetega leta, jaz sem imel štirinajst, petnajst let, k dekletom smo hodili tudi po orehe. Ampak, potem pa je bilo tako, dekleta so izhajala iz premožne družine in fant iz kajzarske družine si pri njih ni upal snubiti. [...] Mi Betni smo imeli komaj eno kravo in tele; jaz (nekoliko daljše ponavljanje polglasnika), skupaj morajo približno enako premožni (J. Vrabec 7. 9. 2006).⁸

Usoda pliskovske skupnosti na argentinskih tleh nam ni znana v vseh podrobnostih,⁹ vendar smo na podlagi intervjujev izvedeli, da so se v prvi generaciji izseljencev le redki poročali zunaj slovenskega etničnega kroga. Med njimi pa so bila prav dekleta iz omenjene družine, ki:

se niso družila s Slovenci, poročena so bila s Španci (najbrž z Argentinci oz. s pripadniki večinske imigrantske družbe, op. M. Z.). Tudi s Kristino, ki je tja prišla kasneje in ki je bila tu (v Pliskovici, op. M. Z.) moja prijateljica, se tam nisva srečali. Nekajkrat sva se slišali po telefonu in tedaj se je ona želela srečati z mano, jaz pa z njo, vendar ji starejše sestre niso dovolile, da bi se dobila z menoj. Niso želele, da bi jo peljala v kako slovensko društvo (M. Vrabec, 14. 9. 2007).¹⁰

Zapisali bi lahko, da so se zareze, ki so ločevale Pliskovljane doma, v tujini ohranile in vplivale na medsebojne stike in življenjske izbire posameznih pripadnikov skupnosti. Navezava medsebojnih stikov in možnost sklepanja porok veliko pove o možnosti vključevanja v družbo. V primeru primorskih Slovencev je šlo zlasti za mlade moške priseljence, ki so se tudi zaradi odsotnosti zadostnega števila domačih deklet odločali za poroke z domačinkami. Seveda so jih gnali ob tem drugi motivi, na primer boljše vključevanje v argentinsko družbo, vendar je, kot lahko vidimo, prihajalo tudi do porok med slovenskimi

7 Marija Colja je v svojih spominih o svoji družini in življenju v Pliskovici nekoč takole zapisala: »cele večire smo štrikale, vaški fantje so se zbiral, igrali smo tombolo, bilo je zelo zabavno in veselo, tako je bila naša hiša zelo obiskana« (Marija Colja, neobjavljeni spominski zapisi; hrani M. Colja).

8 Odlomek Jožetovega pripovedovanja pove veliko o mišljenjskih shemah in poročnih izbirah nekega podeželana v tem času. Seveda podatek ne more biti reprezentativen, pa tudi podeželja nikakor ni mogoče strogo ločevati od urbanega sveta, posebej ne v tem času. Je pa vsekakor indikativen in kaže na pomembnost gospodarskih koristi in ohranjanja statusa s poročnimi strategijami (Verginella 1996: 201–203). V besedilu – zaradi prostorske stiske in večje razumljivosti – ne navajam dobessednih citatov iz intervjujev, ampak interpretacije povedanega v knjižnem jeziku.

9 Treba bi bilo pregledati arhive popisov prebivalstva, potniških seznamov in matičnih knjig v buenosaireskih arhivih, vendar bi bilo to zahtevno opravilo, saj argentinski migracijski uradi niso registrirali narodnosti, ampak samo državljanstvo.

10 Marija Štolfa, poročena Vrabec. V Argentino je prišla leta 1937 na povabilo svojega strica. Poznala je skorajda vse Pliskovljane in bila posebej s Tomškovimi (pripadala jim je žena njegovega strica) v tesnih stikih. Nikoli pa ni bila v stikih z dekleti omenjene družine in nekim drugim Pliskovljanom, ki se je prav tako poročil z domačinko.

ženami in argentinskimi moškimi, kar tudi v medvojnih razmerah bolj homogene, a tudi bolj konfliktne družbe ni bilo prav pogosto.¹¹

Prihod na argentinska tla ni minil samo v znamenju povezovanja s sorodniki in z vaščani ter ohranjanja stikov z domačini. Tudi domačo družino je zanimalo, kako so se znašli drugi Pliskovljani, zato je Franc zapisal: »Druge vaščane vidim tudi dosti krat samo Franceta Bndljevega ga nisem še vidil druge skoraj vse sem videl in Sedaj se poroči Karlo Čerlinov vzame Marijo Uakčevo družega ne vem« (F. Vrabec 2. 7. 1929). Franc Vrabec drugega očitno res ni vedel. Soočal pa se je s težavami, ki so pestile večino primorskih priseljencev. Eden izmed bolj aktivnih priseljencev je takole opisal občutek ob prihodu: »Bili smo nekaki brezpravni elementi. Jugoslovani nismo bili, še manj Argentinci. Italijani pa tudi nismo hoteli biti, čeprav smo imeli njihov passaporto« (Kurinčič 1964: 216–217). Ne moremo vedeti, ali so vsi priseljenci delili občutek s Kurinčičem, lahko pa zapišemo, da so bila prva leta po prihodu za večino zelo težka, tudi za Franca in Albina:

sem delal skoraj dva meseca pa sem delal skro zaston pa še tistega nič ni plačal in sem bil prisiljen iti proč od njega in kadar sem šel proč od njega sem pohajal 29 dni kjer si nisem mogel udobiti družega dela, in po tolikem času si sem vendar udobil družega gospodarja ki sem delal že 8 dan pri njemu v teh 8 dneh je pokazal prav dober pa nevem kaj bo za naprej (F. Vrabec, 2. 7. 1929).

Argentina je leta 1929 začutila izjemno močan udarec gospodarske krize. Njena ekonomija, ki je v veliki meri temeljila na izvozu primarnih agrarnih proizvodov, je ob padcu cen pridelkov na svetovnih trgih doživela popoln kolaps. Deset latinskoameriških držav je doživelo državni udar, med drugim tudi Argentina, kjer je oblast prevzel general Uriburu (Hobsbawm 1994: 105; Sáenz Quesada 2001: 488–500).

Slovenskim priseljencem, pa tudi drugim, je bilo kakršno koli delo izjemno težko dobiti, ko pa so ga dobili, se je zaradi odsotnosti delovnopravne zakonodaje začelo pravo izkoriščanje. Za mnoge so ta leta pomenila čas menjavanja služb, iskanja kakršnega koli, še tako začasnega dela, in brezupnega tavanja ter celo beračenja in brskanja za hrano (Sjekloča 2001: 101–102).

Zgodbe velikega dela primorskih Slovencev o obdobju, ko so brezupno garali, računajoč na dober zaslužek, so podobne. Skorajda nemogoče je bilo, da bi nadaljevali poklic, ki so imeli že doma. Veliko priseljenjskih skupnosti je v Argentini uspelo monopolizirati določen sektor dela, Slovenci pa se niso znašli, ker so bili številčno prešibki, neenotnega socialnega izvora, ideološko razcepljeni in niso imeli začetne materialne moči. Tako Franc kot Albin sta, preden sta se znašla, zamenjala veliko zaposlitev. Ob zidarskih delih konec dvajsetih let sta se poskusila v tem poklicu, nato pa sta začela menjavati službe. Albin je bil nekaj časa pomorščak, vozil je mestni tramvaj (to delo je opravljalo precej Slovencev, tudi Pliskovljanov), nazadnje pa je dobil delo kot telefonist, kar je ostal do upokojitve. Franc je uspel dobiti dobro plačano delo v tovarni, vendar je kmalu po tem, ko si je uredil življenje, zaradi bolezni nenadoma umrl.¹²

Albin je v Argentini pričakoval svoje dekle Emilijo, doma s Kosovelj, sosednjega zaselka Pliskovice. Ko je prišla v Buenos Aires, se je takoj odpravila služiti k družini. Delo je opravljala mesec in pol, potem pa se je pridružila Albinu:

In sicer njegove razmire, so tako zahtevale. Kjer kakor je ostal toliko časa brez dela, ter na gostilni se hranil, drugim dajal prat in šivat, prišlo bi ga, preveč stat, bi ne mogel zmogovati z denarjem, kar ga je imel prihranjenega. Vzrok je, ker jaz še nisem let dopolnila, in drugič ko še nimamo denarja za potrebna sredstva. Ampak upam, da

11 Poroke so namreč pokazatelj neformalne socialne asimilacije, in znano je, da se ženske pogosteje poročajo v okviru svoje etnične skupine kot pa moški. Število njihovih socialnih stikov je manjše, prav tako so bolj omejeni tudi njihovi prostori sociabilnosti (Devoto 2003: 331–335).

12 Zanimivo, da študije, ki temeljijo na arhivih tovarn, kažejo na visoko raven etnične koncentracije med delavci, ki so prišli na podlagi sorodstvenih ali vaških vezi (Devoto 2003: 366–367).

se ne bo dolgo mudilo ko si napravimo potrebno, ter se poročimo, da napravimo kar krščanska vira zahteva (M. Širca, nedatirano, med 1929–1931).

Razmere so bile torej tiste, ki so zahtevale, da se je Milka pridružila svojemu bodočemu soprogu, kljub temu da je bilo to v nasprotju z vero in s tradicijo. Vprašanje njenih odločitev razkriva tudi mišljenjske sheme človeka, ki izhaja iz ruralnega okolja, a ni več v preživetvenem in najbrž tudi simbolnem smislu vezan na zemljo. »Podeželskosti« in »prežetosti s tradicijo« ne moremo označiti za kategoriji, s katerimi bi lahko razumeli njegov miselni svet, saj ruralno okolje ni nikoli živelo v izoliranem svetu in tudi ni bilo negibno (Levi 1995: 9–11). Vrnimo se zdaj k Milkini nameri, da se pridruži Albinu, kar ni bilo nič nenavadnega za skupnost primorskih izseljencev v Argentini:

Še prej, ko sva skupaj prišla, mi je Albin dobil v eni fabriki za šivat, tako da zaslužim za hrano, ter za stanovanje, ker on ni že toliko časa nič zaslužil, in ravno radi tega, ni imel niti veselja Vam pisati, večkrat sem mu rekla, da zakaj ne toliko časa piše, pa odgovoril mi je da kaj Vam bo sama pisava, ko poslati ne more nič (M. Širca, nedatirano, med 1929 in 1931).

V težavnih letih so se vloge med spoloma pogosto obrnile. Ženske so kot kuharice, perice, služkinje lažje dobile delo pri premožnejših družinah, zaposlovale pa so se, kot vidimo, tudi v tovarnah (Ličen 1957: 99; Lukač 1958: 235).

VKLJUČEVANJE V ARGENTINSKO DRUŽBO IN VZDRŽEVANJE STIKOV Z DOMAČIM SVETOM

Albin in Milka sta postajala Argentinca, v novi deželi jima je bilo sprva sicer težko, vsaj v nekem obdobju pa se jima je godilo bolje, in tedaj nista pomišljala, da bi se vrnila v kraje, ki so trpeli za posledicami vojne in povojne obnove. Kot je pisal Albin leta 1953:

Pepi, kakor čitam v tvojem pismu, so pa zares slabe razmere vendar si človek ne more zaslužiti niti zase, pa kaj hočemo čakati moramo na boljše, to pa neznam kdaj bo prišlo [...] Do sedaj je še naj boljše tukaj v Argentini ne primanjkuje ne dela in ne jela in tudi straha ni, da bo prišla vojska seveda življenje je drago tudi tukaj (A. Vrabec 30. 10. 1953).

Peronistično obdobje z zahtevami po gospodarski avtarkiji, s populizmom in proglašanjem »pravične, suverene in svobodne« republike se je leta 1953 zaključilo in argentinsko gospodarstvo je s pocenitvijo izvoznih izdelkov na svetovnem trgu začelo nazadovati (Sáenz Quesada 2001: 540–579). Začetek petdesetih let, ko je Argentina v nasprotju z večino od vojne izčrpanega sveta beležila relativno blaginjo, se je izrazil tudi v Albinovih optimističnih pismih. Še v začetku sedemdesetih let, ko se je Peron zopet vrnil na oblast in Argentina ni bila niti zdaleč tako prosperitetna država kot včasih, je Albin pisal:

Tukaj v naši vasi gre še kar dobro dosti spremembe v političnih in tudi v družih razmirah, tudi tukaj je postala velika druginja kakor po celem svetu, ampak mi ne smemo se dosti jamirat ker naši fantje tukaj nam zmiraj kaj zvišajo najsibo delavske plače, in nam tatarim pa penzijo, tako da gre kar dobro naprej (A. Vrabec 25. 7. 1984).

Albin in Milka sta se torej spretno vključevala v argentinsko družbo. Že od svojega prihoda sta se morala soočiti z vsemi nevšečnostmi nove stvarnosti, ki je zahtevala neumorno delo za skromen dohodek. Kar najhitreje sta se skušala naučiti španskega jezika, da se nista uvrstila med osovražene *Polacos de mierda*,

proti katerim so bili naperjeni predsodki argentinske družbe.¹³ Med seboj sta se sporazumevala v slovenščini, veliko Pliskovljanov in drugih primorskih priseljencev je na slovenščino preprosto »pozabilo«, in tako so tudi med seboj, v želji po čim hitrejši vključitvi v argentinsko družbo, komunicirali v španščini. V času, ko so prišli, Argentina nikakor ni bila tista obljubljena dežela svobode, ki bi si jo želeli. Že z vojaškim udarom leta 1930 je bilo delovanje socialističnega društva Ljudski oder utišano, preganjanje in sovražna nastrojenost pa sta se nadaljevala tudi v prihodnosti, zlasti v Peronovem času (Sjekloča 2001: 133). Francu se je ob zaključevanju pisma, poslanega leta 1933, na koncu morda samo naključno zapisalo: »Nasvidenje pa ne vem kedaj. Adios« (F. Vrabec 2. 3. 1933).

Drobni vrinki besed so sami po sebi indikativni, najbrž prav zato, ker so napisani s samim tokom misli, velikokrat nehote. V Albinovi in Milkini korespondenci česa podobnega ne zasledimo, opazimo pa lahko pri priseljencu, ki je v Argentino prišel kot eden izmed redkih vaščanov iz vasi pri Logatcu: »Draga sobrina (nečakinja o. p. M. Z.) [...] kako se vse spremeni da ni mogoče verjeti in sin embargo (kljub temu, o. p. M. Z.) je res querida (draga, o. p. M. Z.) [...]« (J. Leskovec, nedatirano).

Že besedice, izražene v pismih, lahko kažejo na prostore sociabilnosti akterjev, njihovo navezovanje stikov z domačini in prevladujočo uporabo določenega jezika v komunikaciji: »panevem več kako se piše slovensko ki tukaj ne govorimo slovensko kjer ni mogoče ki vsi govorio castellano« (M. Rebula, 11. 12. 1984). Zapis Pliskovljanke Marije Okčeve datirajo v leto 1984, ko je bilo stikov med prvimi priseljenci vse manj in so mnogi že umrli. »Pozaba jezika« pri marsikom ni bila del dolgotrajnega procesa slabljenja vezi s pripadniki izvirne skupnosti in drugimi Slovenci, ampak stvar zavestne izbire, želje po boljši vključitvi v novo družbo in skrbi za status družine in otrok.¹⁴

Drugačen socialni svet je pripadnike medvojne migracije gnal k iskanju raznolikih strategij preživetja, kar se je zrcalilo v mnogoterih praksah, ki jih ne moremo razumeti zgolj s skrčenjem na polje jezikovne rabe. Slovenščina je bila sicer zamolčana pri velikem delu slovenskih migrantov, vendar so vsaj v našem primeru še vedno živele težnje po ohranjanju določenih izvornih značilnosti in utrjevanju stikov z domačimi. Naši pisci so se v svojem mišljenju še vedno sprehajali doma in redno preverjali, kako je s preostalimi člani družine v domačem kraju in Franciji. V prvem pismu je Franca zanimalo: »Kako pa z našo Milko ali je šla pogledat kamor je služila prej kjer sem ji pisal eno pismo« (F. Vrabec 2. 7. 1929), in potem: »Kaj pravi pa naš Alfonz. Ali se še zmisli kaj name« (ibid.).

Po Francevi smrti so postale želje po ohranjanju in vzdrževanju stikov še močnejše. »Pišite, pišite ...« Tako so izgledala Albinova rotenja, ko je v dneh po tragični smrti svojega brata zapisal: »Pišitemi hitro kako se ima pa tata ali si je dosti pokvaril roko in drugi ste vsi zdravi? Kako pa Zora ona ne zna pisati v tem se je poročila šla je v Francijo in otroka imela pa ni dobra niti enega pozdrava poslati pišiteji da se ji prav lepo zahvalim« (A. Vrabec, 19. 10. 1940). Skrb za ohranjanje tesnih medsebojnih vezi se je ob prelomnih družinskih trenutkih povečala. Nova rojstva, krsti, obhajila, birme, poroke, šolska spričevala ali študijske diplome so bili tisti trenutki, ki so okrepili medsebojne stike in pokazali na to, da družina še vedno želi doživljati enotno življenje kljub ločenosti več tisoč kilometrov (Milharčič Hladnik 2009: 47).

Hrepenenje po ponovnem srečanju se je, kot smo že zapisali, prvič pa tudi zadnjič uresničilo leta 1970. Tudi po snidenju in Albinovi smrti, ki je sledila kmalu po prihodu v Argentino, se stiki niso prekinili. Zora je vedno skrbela za ohranjanje stikov z obema poloma družine, argentinskim in tistim v tedanji Jugoslaviji. Po Albinovem prihodu na argentinska tla je zapisala: »Okoli praznikov sem vdobila pismo iz Amerike. Milka pravi da so vdobili tvoje pismo, v katirem sem tudi jaz zapisala par vrstic med pocitini-

13 Predsodki so bili raznoliki (razširjen je bil antisemitizem, pojavljalo se je tudi protiitalijansko in protiarabsko vzdušje) in niso izvirali samo iz argentinske družbe, temveč tudi s strani samih migrantov, ki so imeli v medvojnem času pomisleke o *criollos*, argentinskih domačinih' (Devoto 2003: 377–378).

14 Sjekloča (2001: 318) piše, da naj bi se velik del primorskih priseljencev asimiliralo že v prvi generaciji in da jih je veliko že kar takoj želelo pozabiti na svoj izvor. To je sicer res – le malo se jih je npr. udeleževalo društvenih aktivnosti, vendar so bila društva tudi pri drugih skupnostih organizacije tistih migrantov, ki so se v Argentini trdno ustalili in bili razmeroma ekonomsko uspešni. O invenciji identitete potomcev in analizi nediskurzivnih praks glej tudi Devoto (2003: 335).

cah« (Z. Knez, 19. 2. 1975). Dve leti po tem pismu pa je v pismu Jožetu takole sporočala: »Pisala sem Milki v Ameriko ki pričakuje mojega odgovora ob tej priliki sem pisala tudi Rozi plen., ker tudi nji poredkoma pišem« (Z. Knez, 4. 1. 1977).

Doživljanja naših akterjev postavljajo tradicionalne toge sheme o asimilaciji ali argentinski različici »crisol de razas« (pojem pomeni nekaj podobnega kot ameriški »melting pot« in izhaja iz diskusije o vlogi imigracije v Argentini) v povsem novo luč (Devoto 2003: 319–323). Gotovo je, da Franc in Milka spadata med tiste migrante, ki v novem svetu niso doživeli poloma. Kdor je doživel neuspeh, se je običajno odločil za vrnitev v domovino. Tudi med primorskimi Slovenci je bilo veliko takih, ki so se s prvo ladjo socialistične Jugoslavije Partizanko poslovlili od Argentine. Njihovi motivi seveda niso izhajali samo iz neuspeha, ampak so vključevali tudi politične pritiske argentinskih oblasti, želje po gradnji nove, socialistične domovine, vrnitvi v domače, osvobojene kraje, in mnoge druge, tudi povsem osebne motive.

Med povratniki je bilo tudi nekaj Pliskovljanov. Albin in Milka sta ostala. Kam bi lahko uvrstili njuno izkušnjo? Sta se asimilirala? Ta toga kategorija bi bila po naši presoji neustrezna, gotovo pa je, da sta postala precej običajna argentinska državljana, čeprav sta praktično ves čas ohranjala tesne vezi z domačimi in z Zoro v Franciji. Lahko bi zapisali, da sta se prav toliko kot Argentinka počutila tudi pripadnika domače družine, vaše srenje, ne nazadnje, kot kažejo zapisi v pismih, tudi Slovenca. Albin je narisal natančen zemljevid Pliskovice, podobno tudi mož Marije Vrabec, Rudolf, ki: »je naredil Anamariji na pesku podobe celotne Pliskovice, na mizi ji je prikazal kako so bile postavljene hiše v vasi« (M. Vrabec, intervju, 13. 9. 2006). Kam naj bi torej uvrstili Rudolfa, ki se je zanimal za domače razmere in skupaj z ženo poskrbel za dopisovanje s svojci, ampak: »Ko je prišel v Ameriko (informatorji so večkrat uporabljali generični izraz Amerika za označevanje Argentine, op. M. Z.), je rekel, da ne bo nikoli več šel v Slovenijo ali Jugoslavijo« (ibid).

Identitetne dileme v navedenih primerih niso bile enostavne, izpostavile pa so dejstvo, da se identitete oblikujejo v odnosih in da je možnost mnogovrstnih pripadnosti nedvoumna, aktivacija posameznih vidikov (osebnosti, vrednotnih sistemov, skupinskih kultur) pa odvisna od konteksta, v katerem so se posamezniki znašli (Harzig, Hoerder 2009: 112).

ZAKLJUČEK

Pričujoči članek prinaša nekaj izsekov iz življenja primorskih izseljencev predvojne generacije v Argentini. Čeprav gre za pisma pripadnikov ene same družine in osebne izkušnje nekaterih njihovih sovaščanov, menim, da imajo njihove življenjske poti določeno univerzalno veljavo. »Presajanje« iz vaše skupnosti v okolje vele mesta, kakršen je Buenos Aires, pravzaprav ni bilo tako zapleteno, kot je videti na prvi pogled. Vaščani prav gotovo, kot sem v besedilu že poudaril, in kot so ugotovili raziskovalci mikrozgodovine,¹⁵ niso bili priklenjeni na svojo vas, ampak so bili v svojem miselnem in intuitivnem svetu močno povezani z vsem sosednjim okoljem, ne nazadnje so mnogi med njimi imeli sorodnike v Trstu. Prihod v mesto na drugi strani oceana ni bil prelomen tudi zaradi tega, ker so se dejansko preselili v okolje, ki je bilo podaljšek domačega – čakali so jih sorodniki, sovaščani, prijatelji. Zdelo se je, da so se iz domače Pliskovice preselili v Pliskovico na drugi strani oceana.

V prispevku sem si prizadeval pokazati, da selitve v Argentino ni mogoče razumeti kratko malo kot preseka s starim svetom in spojitve izseljencev z novim okoljem. Z natančnim branjem pisemske korespondence, ki zna gradivo povezati v kompleksno mrežo, in upoštevanjem na videz nepomembnih fragmentov, kot tudi tistega, kar je ostalo nezapisano, je mogoče prodreti do spoznanj, ki prelamljajo s togimi predpostavkami vključevanja migrantov v novo okolje. Na ta način pridobimo vpogled v kompleksnost izbiri, s katerimi so se izseljenci srečali, in ugotovimo, da njihova življenja v novem okolju niso

¹⁵ Glej npr. delo Carla Ginzburga *Sir in črvi* (2010), kjer lahko na podlagi analize inkvizicijskih spisov ugotovimo, kam vse je segal poznan svet nekega furlanskega mlinarja iz 16. stoletja.

tekla po linearnih modelih, temveč so sestavljala pester mozaik raznolikih usod. Videti pa je tudi, da prelom s starim svetom, z domačimi v (nekdanji) domovini nikoli ni bil dokončen, celo tedaj ne, ko se med seboj vse bolj govorili »castellano« in so na slovenščino pozabili. V raziskavi so se pred nami razkrile raznolike poti migrantov, ki so vendarle imele znan zaključek, a so v vseh vmesnih fazah prežemale oba svetova: niso samo tisti, ki so odšli, pošiljali pismen na ono stran oceana in se čutili del nekdanje vaše skupnosti, tudi tisti, ki so ostali, so pošiljali pisma, pakete in se ne nazadnje tudi pogovarjali o svojih izseljencih v Argentini, svojih »Amerikancih«.

VIRI – DOKUMENTI ZASEBNIH ZBIRK

Zbirka pism družine Vrabec; hrani Ljuba Vrabec, Koper.

Pismo Marije Rebula, hrani Boris Kosič, Pliskovica.

Pismo Joseja Leskovca, hrani Tatjana Štirn Leskovec, Kalce pri Logatcu.

LITERATURA

A.M.E.Y. »TRIGLAV« (1981). *Triglav, Historia y realidad*. Buenos Aires.

Arrango, Joaquin (2000). Explaining Migration: A Critical View. *International Social Science Journal* 52, 283–296.

Baily, Samuel, Ramella, Franco (1988). *One Family, Two Worlds, an Italian Family's Correspondence across the Atlantic, 1901–1922*. New Brunswick, London: Rutgers University Press.

Blumer, Herbert (1979). *Critiques of Research in Social Sciences: An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Books.

Devoto, Fernando (2003). *Historia de la inmigración en la Argentina*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana.

Devoto, Fernando (2005). *Nacionalismo, fascismo y tradicionalismo en la Argentina moderna*. Buenos Aires: Siglo XXI de Argentina Editores.

Fitzpatrick, David (2006). Irish Emigration and the Art of Letter-Writing. *Letters across Borders, The Epistolary Practices of International Migrants* (ur. Bruce S. Elliot, David A. Gerber, Suzanne M. Sinke). New York-Hampshire: Palgrave Macmillan, 97–107.

Franzina, Emilio (2000 [1994]). *Merica! Merica! Emigrazione e colonizzazione nelle lettere dei contadini veneti e friulani in America Latina 1876–1902*. Verona: Cierre edizioni.

Ginzburg, Carlo (2010). *Sir in črvi: Svet nekega mlinarja iz 16. stoletja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Goody, Jack (2003). *Evropska družina*. Ljubljana: Založba /*cf.

Harzig, Christiane, Hoerder, Dirk (2009). *What is Migration History?* Cambridge/Malden: Polity Press.

Helbich, Wolfgang, Kamphoefner, Walter D. (2006). How Representative are Emigrant Letters? An Exploration of the German Case. *Letters across Borders, The Epistolary Practices of International Migrants* (ur. Bruce S. Elliot, David A. Gerber, Suzanne M. Sinke). New York-Hampshire: Palgrave Macmillan, 29–56.

Hobsbawm, Eric (1994). *The Age of Extremes*. New York: Vintage.

Judt, Tony (2007). *Povojna Evropa 1945–2005*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kacin Wohinz, Milica (1995) Raznarodovanje primorskih Slovencev – dejavnik za izseljevanje. *Zbornik Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki* (ur. Irene Mislej, Mirko Jurak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete; Slovenska izseljenska matica, 23–31.

Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper – Trst: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Narodna in študijska knjižnica Trst.

- Kalc, Aleksej (1997). Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: Teme in problemi. *Annales* 10, 193–214.
- Kalc, Aleksej (1996). L'emigrazione Slovena e Croata dalla Venezia Giulia ed il suo ruolo politico. *Annales* 8, 23–60.
- Kurinčič, Franc (1964). Štirideset let slovenske naselbine v Argentini. *Slovenski izseljenski koledar*, 216–217.
- Levi, Giovanni (1995). *Nematerialna dediščina, življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja*. Ljubljana: ŠKUC – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2009). Moje misli so bile pri vas doma: Poti prehodov v pismih. *Krila migracij, po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, 23–58.
- Passerini, Luisa (2008). *Ustna zgodovina, spol in utopija*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Purini, Piero (2000). Analisi dei dati statistici ufficiali Italiani riguardanti l'emigrazione dalla Venezia Giulia nel periodo 1921–1928. *Annales* 10, 171–190.
- Radetič, Peter (2005). Upravni, socialni in ekonomski položaj Slovencev v Trziču pod avstrijsko oblastjo (1814–1915). *Slovenci v Laškem* (ur. Vlado Klemše). SKŠRD Tržič, Gorica, 69–77.
- Sjekloča, Marko (2004). Čez morje v pozabo. *Argentinci slovenskih korenin in rezultati argentinske asimilacijske politike*. Celje: Fit media.
- Thompson, Paul (2000). *The Voice of the Past, Oral History*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Verginella, Marta (1996). *Ekonomija odrešenja in preživetja*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstvenoraziskovalno središče Republike Slovenije.
- Verginella, Marta (2004). *Suha pašta, pesek in bombe: Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstvenoraziskovalno središče Republike Slovenije, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.